

СТІЙКІ СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ З КОМПОНЕНТОМ УМАНЬ (УМАНСЬКИЙ) У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто стійкі сполучення з ономастичним компонентом *Умань* та ад'єктонімом *уманський*, визначено типологію, описано семантичні властивості стійких сполучень слів, схарактеризовано їхні функціональні особливості.

Ключові слова: стійкі сполучення слів, ономастичний компонент, ойконім, ад'єктонім, стійкі сполучення слів номінативно-термінологічного характеру, дієслівно-іменникові словосполучення з частково десемантизованими дієсловами.

Стійкі сполучення слів (ССС) становлять собою різні структурно-семантичні конструкції. СССР функціонують у мові як відтворювані, неподільні, повторювані, обмежувані у сполучуваності, аналітичні за структурою конструкції. Утворені з двох чи кількох слів, вони виражають назву предмета дійсності чи певного поняття. Семантична структура стійких сполучень є наслідком узагальненого об'єднання номінацій окремих слів в одну складну. До них вчені зараховують різні мовні утворення, зокрема: фразеологізми, складні терміни, складні найменування, прислів'я, приказки, афоризми тощо.

Для позначення цілісних сполук сучасні мовознавці використовують різні терміни, зокрема: стійкі словосполучення (С. Крючков, В. Розанова), стійкі словосполучення з граматичною спрямованістю (О. Москальська, Н. Філічева), стійкі нерозкладні сполучення часткового і повного слів (М. Гухман), застигли конструкції (Н. Шведова), синтаксично зв'язані словосполучення (А. Опришко, Є. Смольянінова), синтаксично нерозкладні словосполучення (В. Горпинич, О. Кочинева, М. Павлович, Ю. Фоменко), нерозкладне синтаксичне ціле

(Т. Ломтев), цілісні словосполучення (А. Загнітко, Г. Козачук), синтаксичні фразеологізми (Н. Янко-Триницька) та ін.

Типологію стійких словосполучень визначають неоднаково, що свідчить про суперечливу природу цих мовних одиниць. Стійкі сполучення двох і більше слів, що утворюють семантичну цілісність і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули, є предметом вивчення фразеології [5, с. 7]. На думку О. Тараненка, власні назви – термінологічні і под. стійкі словосполучення, складені псевдоніми тощо, якщо в їх складі є хоч одна загальна з походження назва. Вони подаються в статті серед стійких словосполучень... [6, с. 6].

Сучасні мовознавці найчастіше характеризували різні аспекти фразеологізмів (фразеологічних одиниць, фразем) як одного із різновидів стійких словосполучень (Л. Авксентьев, Н. Бабич, О. Бабкін, Я. Баран, В. Білоноженко, І. Гнатюк, М. Демський, Ю. Прадід, Л. Скрипник, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.), а ССС розглядали принагідно (О. Тараненко, Г. Удовиченко та ін.).

Г. Удовиченко називає ССС сталими, синтаксично обмеженими словосполученнями, які експонуються в готовому вигляді. Компоненти сталих словосполучень зберігають лексико-граматичну самостійність, значення виразів мотивується лексичними значеннями їх складових частин, відсутнє нашарування будь-якого відтінку метафоричності, явища гаплогії тощо [7, с. 91–92].

До сталих словосполучень Г. Удовиченко відносить складні назви державних установ, політичних організацій, термінологія різних галузей науки, техніки, промисловості, сільського господарства, культури, мистецтва, лексично нечленні загальні складні назви тощо [7, с. 92]. Уваги заслуговує класифікація ССС представлена О. Тараненком. Вчений поділяє різного роду ССС на власне фразеологізми (*біла ворона, бити байдики, душа вдушу, ні риба ні м'ясо, ні пуху ні пера!, як кішка з собакою* та ін.) у т. ч. крилаті слова (*авгієві стайні, яблуко розбрату, умивати / умити руки* та ін.); усталені порівняння (*голодний як вовк, лє як з відра, працювати як віл*); номінативно-термінологічні ССС: *білий гриб, дитячий садок, класична гімназія, глуха кропива, давальний відмінок, день*

відкритих дверей, День учителя, відкривати семафор у т. ч. й власні назви номінативно-термінологічного характеру: *Велика французька революція, «Руська трійця»* і под., дієслівно-іменникові словосполучення з частково десемантизованими дієсловами (*подавати допомогу, вести війну, брати до відома*); прийменниково-іменникові конструкції типу *за алфавітом, з виглядом кого, яким, на виданні хто*; фразові кліше-формули: *немає питань, немає проблем, що за питання!*; команди: *кроком руш!, на плече!, стоп машина!*; нарізно оформлені прислівники: *все одно, без упину, на віку*, займенники: *один одного*, вставні слова: *як правило, так би мовити*, службові слова і вигуки: *у зв'язку з, на адресу, дарма що, завдяки тому що*; різноманітні підсилювальні утворення: *святий та божий, один одинцем, часто й густо*; складені псевдоніми і под. власні назви людей [6, с. 140]. Очевидним є те, що стійкість вчений вважає домінантною ознакою виділених одиниць, і, таким чином, висловлює своє бачення щодо диференціації та ознак стійких сполучень слів.

Предметом нашої уваги стали ССС з ономастичним компонентом *Умань* та ад'ектонімом *уманський*, оскільки подібні стійкі сполучення слів не представлено окремим дослідженням.

Мета пропонованої розвідки – систематизувати та описати структурно-семантичні й функціональні властивості стійких сполучень слів зі структурними компонентами *Умань* та *уманський*.

Стійкі звороти мови з ономастичним компонентом становлять значну частину фразеологічного фонду сучасної української мови. На відміну від ССС номінативно-термінологічного характеру, у структурі фразеологізмів власні назви втрачають природні функції індивідуалізації, ідентифікації, оніми зазнають якісних змін і набувають рис апелятивів, символів, певною мірою зберігають опосередкований генетичний зв'язок із власними назвами та їх денотатами.

Стійкі сполучення слів з ономастичним компонентом *Умань* та ад'ектонімом *уманський* становлять собою семантично неподільні мовні одиниці переважно номінативно-термінологічного характеру, рідше дієслівно-іменникові словосполучення з частково десемантизованими дієсловами, які

відтворюються за певних комунікативних умов для номінації, символічного найменування різноманітних об'єктів дійсності, процесів тощо. Сталість досліджуваних одиниць обумовлена постійним лексичним складом з незмінними граматичними значеннями, порядком слів, активним використанням їх у мовленні.

У структурі ССС номінативно-термінологічного характеру ойконім *Умань* функціонує переважно у текстах офіційно-ділового, публіцистичного та наукового стилів, називаючи різні регіональні об'єкти, зокрема:

історико-архітектурний заповідник “Стара Умань”: З глибини віків до наших днів збереглися унікальні *пам'ятки* минувшини, які нині об'єднані у комплекс державного *історико-архітектурного заповідника “Стара Умань”* [11]; познайомитися з майбутніми агрономами випало під час їхніх відвідин ДІАЗ *“Стара Умань”* [11];

посадову особу (міський голова Умані): Де відпочивали? – запитував *міський голова Умані* Олександр Цебрій у діток, батьки яких перебували або зараз знаходяться у гарячих точках Донбасу [11];

громадську організацію “Рідна Умань”: Інтереси нашого міста представлятимуть Сергій Бебешко, член *громадської організації “Рідна Умань”*... [11];

засоби масової інформації (загальнополітична газета *“Рідна Умань”*, РІО *Умань*, *“Уманська зоря”*, *“Уманський ринок”*): Враховуючи той факт, що аудиторія читачів *“Рідної Умані”* досить численна, запрошуємо до обговорення вашого бачення трансформації нашого суспільства у нову європейську спільноту [11] та ін. У назві деяких регіональних громадсько-політичних тижневиків використано відтопонімний прикметник *уманський*, зокрема, *“Уманська зоря”* (Коли переглядаєш підшивки газети минулих років, саме собою напрошується визначення: *“Уманська зоря”* – Заслужений літописець Уманщини”).

На відміну від ойконіма *Умань*, ад'ектонім *уманський* активніше використовується у структурі ССС номінативно-термінологічного характеру, які функціонують у різних комунікативних ситуаціях для номінації: навчальних

закладів, зокрема: університетів (*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; Уманський національний університет садівництва*), загальноосвітніх (*Навчально-виховний комплекс “Уманська міська гімназія-школа естетичного виховання”;* *Уманська загальноосвітня школа I-III ступенів № 9*), коледжів (*Уманський державний педагогічний коледж імені Тараса Шевченка, Уманський агротехнічний коледж, Уманський медичний коледж*), ліцеїв (*Уманський професійний ліцей, Уманський професійний аграрний ліцей*), спортивних шкіл (*Уманська дитячо-юнацька спортивна школа*), наприклад: У 1998 році постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня інститут було реорганізовано в *Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини* [11]; Шанована в місті людина Владислав Грязнов більшу частину свого життя присвятив *Уманській дитячо-юнацькій спортивній школі* [11]; 21 серпня 2003 року професійно-технічне училище № 9 м. Умані реорганізовано в *Уманський професійний ліцей* [11] та ін.

Компонентний склад деяких стійких сполучень може розширюватися за рахунок антропонімів та пропріативів: *Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; Уманський державний педагогічний коледж імені Тараса Шевченка, Уманське обласне музичне училище імені П. Д. Демуцького* та ін.

У зв'язку з реорганізацією, зміною статусу у назвах навчальних закладів змінювався компонентний склад. Так, архаїчними стали стійкі сполучення *Уманське педагогічне училище ім. Т. Шевченка, Уманське медичне училище, Уманський державний педагогічний інститут ім. П. Г. Тичини, Уманський державний сільськогосподарський інститут, Уманське технічне училище, Уманське середнє професійно-технічне училище* тощо.

Ад'єктом уманський у структурі ССС номінативно-термінологічного характеру активно використовують для номінації:

органів місцевого самоврядування: Уманська міська рада (Ми, депутати *Уманської міської ради*, реагуючи на численні звернення мешканців міста та працівників закладів охорони здоров'я, звертаємося до Вас із проханням... [11]);

органів місцевого військового управління: Уманський об'єднаний міський військовий комісаріат (Уманський об'єднаний міський військовий комісаріат проводить набір громадян України віком від 18 до 45 років на військову службу до ЗСУ за контрактом, з відповідною військово-спеціальною підготовкою [11]);

закладів охорони здоров'я: Уманська міська лікарня, Уманська дитяча лікарня, Уманська районна лікарня (Уманська міська лікарня відповідає абсолютно всім вимогам, аби бути центром госпітального округу... [11]);

У ході дослідження зафіксовано ССС номінативно-термінологічного характеру з компонентом *уманський*, що функціонують як назви історичних об'єднань, об'єктів, подій, адміністративно-територіальних одиниць:

Уманський козацький полк: Уманський козацький полк був не лише військовою, адміністративною одиницею... [11]; Уманський козацький полк зміцнював політичну орієнтацію, а його козацька старшина була втягнута у вир політичних перепетій тієї доби [11]; Уманський полк (Уманський полк – адміністративно-територіальна і військова одиниця Війська запорозького. Створений 1648 року. Полковий центр – місто Умань [11]);

Уманський повіт (На початку ХХ сторіччя Уманський повіт входив до складу Київської губернії [11]);

Уманський округ (7 січня 1954 року з утворенням Черкаської області Уманський округ увійшов до її складу [11]);

Умансько-Ботошанська операція (Після звільнення Умані радянські війська продовжували відому Умансько-Ботошанську операцію [11]);

Уманський розстріл (У книзі “Українська Голгофа – Уманський розстріл 1941 року” автор Нестор Мизак розповідає, що Чортківський етап прибув до Умані 19 липня 1941 року [11]);

Уманська яма (Урочище Уманська Яма розташоване в західній частині міста Умань (Вікіпедія)); Тисячі військовополонених були замучені в концтаборі “Уманська яма” [11]) та ін.

Активізація волонтерського руху в Україні через трагічні події на Донбасі зумовила утворення у сучасній українській мові ССС для номінації різних центрів, штабів тощо, наприклад: *Уманський волонтерський центр* (Серед

тих, хто вже другий рік не полишає цієї справи – *Уманський волонтерський центр* допомоги армії при ГО “Закон і справедливість” [11]).

За певних комунікативних умов топонім *Умань* може набувати експресивно-емоційної іманентності. Таку особливість досліджуваного ойконіма зафіксовано у структурі дієслівно-іменникового словосполучення з частково десемантизованим дієсловом, зокрема, *Умань еднає*. Наприклад: «*Умань еднає*» – таким є гасло святкування нинішнього дня народження рідного міста [11].

Таким чином, ойконім *Умань* та ад’ектонім *уманський* активно функціонують у структурі ССС номінативно-термінологічного характеру, називають різні регіональні об’єкти, відтворюють та зберігають назви історичних подій та об’єктів.

Досліджувані стійкі сполучення розкривають багатство і своєрідність виразових засобів сучасної української мови, однак не вичерпують всіх проблем, пов’язаних із структурно-семантичними властивостями ССС.

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – К. : Вища школа, 1987. – 135 с.
2. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. – Ів.-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 173 с.
3. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. – Львів-Краків-Париж, 1994. – 62с.
4. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К. : Сімферополь, 1997. – 252с.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К. : Наук. думка, 1973. – 280с.
6. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – Київ – Кам’янець-Подільський, 1996 – 171с.
7. Удовиченко Г. М. Словосполучення у сучасній українській літературній мові. – К. : Наукова думка, 1968. – 227 с.
8. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія: Навч. посібник для філол. фак-тів. – Харків, 1990. – 167с.

9. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : Навч. посіб. – К. : Знання, 2007. – 494с.
10. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : Словник-довідник / уклали О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2003. – 735с.
11. [https:// www.uk.wikipedia.org](https://www.uk.wikipedia.org)